

Marija Rudić

**LJUDSKA PRAVA
PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE**

Marija Rudić

LJUDSKA PRAVA
PRIRUČNIK ZA NASTAVNIKE

Beogradski centar za ljudska prava
Beograd, 2001

Izdavač

Beogradski centar za ljudska prava
Mlatišumina 26/I, Beograd
Tel./fax: (011) 432 572, 344 1203
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.yu
www.bgcentar.org.yu

Za izdavača

Vesna Petrović

Recenzenti

dr Vojin Dimitrijević

dr Dragan Popadić

Urednik

Jelena Radojković

Fotografija na koricama

Milan Aleksić

Tehnički urednik

Mirko Milićević

ISBN 86–7202–037–5

Tiraž

700

Štampa

Margo-art, Beograd

SADRŽAJ

O Priručniku	7
POJAM LJUDSKIH PRAVA	
Šta su ljudska prava	11
Uslovi za uživanje ljudskih prava.....	14
Dozvoljena ograničenja ljudskih prava	19
Dinamičnost ljudskih prava i njihov razvoj.....	21
Klasifikacije ljudskih prava	25
Uloga međunarodnih organizacija u zaštiti ljudskih prava i međunarodni dokumenti o ljudskim pravima	36
ZNAČAJ LJUDSKIH PRAVA I BORBA ZA NJIHOVO OSTVARIVANJE I UNAPREĐIVANJE	
Odgovornost države za ljudska prava.....	43
Odgovornost pojedinaca za unapređivanje ljudskih prava.....	45
Posebna uloga nastavnika u zalaganju za poštovanje ljudskih prava.....	47
LJUDSKA PRAVA OD POSEBNOG ZNAČAJA ZA OBRAZOVANJE	
Pravo na sindikalno organizovanje i pravo na štrajk.....	51
Prava deteta	56
Konvencija o pravima deteta	57
Sloboda izražavanja, govor mržnje i sloboda udruživanja deteta	58
Pravo na obrazovanje	62
Nekoliko saveta za uspešno organizovanje radionice	65
Literatura	67

O PRIRUČNIKU

Obrazovanje u Jugoslaviji, od predškolskog do visokoškolskog, zahteva korenite promene. Neophodne su promene u načinu finansiranja, upravljanja obrazovnim ustanovama, usklađivanja obrazovanja s tržištem rada u zemlji, a najviše u pravcu osavremenjavanja nastavnih programa.

U društvu, kao i u prirodi, važe zakoni spojenih sudova. Obrazovne ustanove zato nisu mogle ostati imune na opštu krizu u jugoslovenskom društvu. Katastrofalan ekonomski položaj doveo je do nemotivisanosti i apatije nastavnika, a centralizovan i rigidan obrazovni sistem do samo formalnog uključenja lokalne zajednice, nastavnika i roditelja u život i rad škole. Izolovanost od sveta učinila je da nove metode aktivnog učenja i značajni evropski projekti u obrazovanju potpuno zaobiđu obrazovni sistem Jugoslavije.

Protekle deceniju u SRJ karakteriše masovno kršenje ljudskih prava i izrazita represija protiv političkih neistomišljenika. Zbog političke zavisnosti sudstva bilo je nemoguće ostvariti zaštitu ljudskih prava ovim putem, a međunarodni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava građanima Jugoslavije bili su praktično nedostupni. Istovremeno, širenje ideje ljudskih prava i borba za njihovo ostvarenje i unapređivanje dešavala se isključivo kroz rad nevladinih organizacija, dok je većina medija, kulturnih i obrazovnih institucija utonula u lagodno i udobno ćutanje.

Sve ovo učinilo je da se o ljudskim pravima razmišlja kao o pukim proklamacijama, koje su neostvarive. Druga praktična posledica je nedovoljno poznavanje i razumevanje ljudskih prava zbog čega su građani najčešće odustajali od borbe za prava koja im pripadaju.

U školskim programima ljudska prava se ne pominju, a u nastavnom procesu donekle i guše.

Ovaj priručnik namenjen je stoga učiteljima, nastavnicima i profesorima u osnovnim i srednjim školama i ima za cilj da im pruži osnovne informacije o tome šta su ljudska prava i koliki je njihov značaj.

Druga namera ovog priručnika je da pojasni sadržinu pojedinih ljudskih prava s kojima se učenici i nastavnici najčešće sreću.

Priručnik je podeljen u tri dela:

U prvom delu, koji ima četiri celine, objašnjen je pojam ljudskih prava.

Prva celina sadrži definiciju ljudskih prava, objašnjava njihovu različitost od drugih subjektivnih prava, i uslove pod kojima se ona uživaju ili ograničavaju.

Druga celina posvećena je razvoju ideje ljudskih prava, objašnjava proces u kome su ona prestala da budu u neprikosnovenoj nadležnosti država i dobila mnogo veći međunarodni značaj.

Treća celina odnosi se na klasifikaciju ljudskih prava – kroz prikaz generacija ljudskih prava i kroz podelu po osnovu njihove društvene prirode.

Svesni smo da klasifikacije nisu apsolutne i da nisu uvek najsrećnija rešenja, ali smatramo da na ovaj način možemo ljudima koji nisu pravnici najjednostavnije objasniti koja se sve prava smatraju ljudskim pravima.

Četvrta celina odnosi se na ulogu međunarodnih organizacija u zaštiti ljudskih prava i na najznačajnija međunarodna dokumenta. Unet je i tekst Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima zbog jednostavnosti jezika kojim je pisana, smatrajući da je dobar primer za nekoga ko do sada nije imao prilike da se sretne s međunarodnim dokumentima te vrste. Takođe, naveli smo nekoliko slučajeva iz bogate prakse Evropskog suda za ljudska prava smatrajući da dobro pokazuju značaj međunarodne zaštite ove oblasti.

Drugi deo priručnika posvetili smo značaju ljudskih prava i borbi za njihovo ostvarenje. Naročito je istaknuta uloga pojedinca u zalaganju za ljudska prava, odnosno dužnosti države da ih ne uskraćuje već promoviše i unapređuje. Posebno poglavlje ovog dela odnosi se na ulogu prosvetnih radnika u širenju ideje ljudskih prava, s obzirom na značaj ove profesije.

Treći deo priručnika detaljnije objašnjava pojedina ljudska prava deteta (pravo na slobodu mišljenja, pravo na slobodu izražavanja, pravo na obrazovanje i sl). U ovom delu obrađeno je i nekoliko prava koja su u vezi s radom zaposlenih u obrazovanju (pravo na štrajk, pravo na sindikalno organizovanje) zbog značaja koji su u praksi i životu prosvetnih radnika u SRJ ova prava imala.

Priručnik sadrži nekoliko radionica i predloga za razgovor u učionici koji treba da posluže podsticanju kulture ljudskih prava.

Nadamo se da će ovaj priručnik pomoći da se vreme neophodno za reformu obrazovnog sistema kvalitetnije iskoristi i da se do uvođenja ljudskih prava kao školskog predmeta unapredi znanje o ljudskim pravima i podstaknu nastavnici i učenici na zalaganje za njihovo ispunjenje.

Jer po slovu Konvencije o pravima deteta (koja je ratifikacijom SRJ postala deo domaćeg prava) *cilj škole i obrazovnih ustanova je da decu pripremi za aktivan život, unapredi njihove mentalne i fizičke sposobnosti i razvije poštovanje ljudskih prava i sloboda.*

*
* *

Zahvalnost dugujem svojim kolegama u Beogradskom centru za ljudska prava, koji su me podstakli da napišem ovaj priručnik, a posebno Borku Nikoliću koji je napisao deo o pozitivnoj diskriminaciji u poglavlju *Uslovi za uživanje ljudskih prava*, kao i pojedina prava iz poglavlja *Klasifikacija ljudskih prava* (pravo na imovinu, sloboda misli, savesti i veroispovesti, sloboda izražavanja, pravo mirnog okupljanja, sloboda udruživanja i pravo na učešće u upravljanju lokalnom zajednicom). Dragoceni saveti profesora Vojina Dimitrijevića i Dragana Popadića, kao i Jelene Radojković, uticali su na kvalitet teksta, a bez pomoći KulturKontakta iz Beča izrada i štampanje ovog priručnika ne bi bili mogući.

U Beogradu, decembar 2000.

Marija Rudić

POJAM LJUDSKIH PRAVA

Šta su ljudska prava

U svakodnevnom životu, u velikom broju situacija vi uživate ljudska prava. Takođe, u mnogobrojnim slučajevima neko vaše ljudsko pravo može biti ugroženo ili povređeno.

Primeru radi, ako se nađete u situaciji da vam je potrebna zakonska zaštita garantovano vam je **pravo na jednakost pred zakonom**, bez obzira na to da li ste aktivista neke sindikalne organizacije ili političke stranke, pripadnik neke nacionalne manjine ili žena.

Kada izađete na izbore i glasanjem učestvujete u izboru buduće vlasti, ostvarujete svoje **birачko pravo**.

Svakom pojedincu pripada i **pravo na privatni život**, što znači da on može da živi kako želi, zaštićen od javnosti. Ovo podrazumeva da niko, pa ni državni organi, ne mogu samovoljno i bez naloga pregledati tuđa pisma i prisluškivati razgovore, a zajamčena je i nepovredivost stana.

S druge strane, kada vam neko saopšti da i pored toga što ispunjavate sve uslove nećete biti primljeni na neko radno mesto jer ste žena, učinjena je **diskriminacija**.

Kada želite negde da otputujete i pri tom morate državi da platite taksu za izlazak iz zemlje ugroženo je vaše **pravo na slobodu kretanja**.

Ako satima čekate u redu da od opštinskih organa dobijete potvrdu, izvod ili duplikat nekog dokumenta, a da pri tom za nekoliko minuta drugi završavaju isti posao „preko veze”, dovodi se u pitanje **nepristrasnost i savesnost rada uprave**.

Ako ste nezadovoljni visinom naknade za svoj rad i pojavite se na demonstracijama čije održavanje policija spreči ili vam bude zaprećeno otkazom zbog učešća u štrajku, povređena su vaša **prava na mirno okupljanje i pravo na štrajk**.

Naravno, *nisu sva prava koja pripadaju nekom pojedincu osnovna ljudska prava*. Za većinu prava potrebno je ispuniti određene uslove, koji su propisani zakonima jedne države. Na primer, da bi neko lice moglo da bude profesor u srednjoj školi, mora da poseduje fakultetsku diplomu, da bi neko mogao da zasnuje bračnu zajednicu ili radni odnos postavljena je određena starosna granica koja je određena propisima koje je donela država, itd.

Ljudska prava ne zavise od države niti ih ona obezbeđuje pojedincima *već ih ljudsko biće ima samim tim što je ljudsko biće*. To znači da vam **pravo na život** pripada samim tim što ste ljudsko biće, a ne zato što je to propisano u nekom zakonskom tekstu.

Zato se može reći da su ljudska prava iznad države i da ih ona mora poštovati jer čovek ulazi u državnu zajednicu svojom voljom kao slobodno biće s nekim pravima koja mu se ne mogu oduzeti.

Ljudska prava se pravnim propisima ne propisuju, niti odobravaju već se garantuju

Najveći broj ljudskih prava usmeren je prema državi. Zahtevi prema državi mogu biti formulisani bilo kao zahtevi za uzdržavanjem od nekog činjenja tj. kao zahtevi da se bude oslobođen od određene vrste uplitanja države (npr. pravo na slobodu izražavanja)

ili se može zahtevati aktivno ponašanje države (npr. obezbeđenje prava na naknadu u slučaju nezaposlenosti).

Može se reći da ljudska prava i postoje da bi se ograničila vlast države. Istovremeno, uživanje ovih prava ograničeno je u meri u kojoj je potrebno zaštititi prava drugih pojedinaca i opšti interes države i društva.

Ljudska prava imaju neke posebne karakteristike:

Sva ljudska prava su univerzalna, nedeljiva, međuzavisna i međusobno povezana

1. – Ona su **univerzalna**, što znači da pripadaju svakom ljudskom biću u jednakoj meri. Kao i bilo koja druga vrsta prava, i ljudska prava se štite putem različitih mehanizama – Ustava, zakona, međunarodnih ugovora i sl. Pojedinci se u tim dokumentima sagledavaju kroz određenu kategoriju (građanin, žena, radnik, stranac) ili kroz svrstavanje u određenu grupaciju (etnička grupa, politička stranka, udruženje). Ovo svrstavanje ne ugrožava univerzalnost ljudskih prava već prvenstveno služi efikasnijoj i preciznijoj zaštiti.
2. – Ljudska prava su **neotuđiva**, nerazdvojiva od pojedinca. Ona nisu i ne mogu biti stvar zasluge, nagrade ili izbora, ne mogu se prodati, pokloniti, zaraditi ili oduzeti.
3. – Ljudska prava su **neponištiva**, što znači da ih država ili neko drugi ne mogu opozvati.
4. – Ljudska prava su **nedeljiva**. Istog su značaja i međusobno zavisna, pa se jedna grupa prava ne može postizati na račun neke druge grupe prava.

Ljudska prava su, znači, zajednička za sve pojedince na osnovu toga što su ljudska bića; ona obezbeđuju minimum zaštite i ovlašćenja koja su dostupna svima. Ona su minimum zahteva koji možemo postaviti prema društvu ili prema drugim ljudima samim tim što smo ljudi.

Uslovi za uživanje ljudskih prava

U prethodnom poglavlju objasnili smo pojam ljudskih prava, njihovu razliku u odnosu na druga prava koja pripadaju pojedincima i istakli njihove karakteristike. U ovom delu navešćemo opšte uslove pod kojima se uživaju ljudska prava.

Osnovno načelo savremenog prava o ljudskim pravima je da su svi ljudi jednaki. Kada bi se prihvatilo stanovište da ljudi nisu jednaki, bio bi narušen čitav koncept ljudskih prava. U novijoj istoriji, čak i u zemljama u kojima su osnovna ljudska prava i osnovni demokratski principi izričito proklamovani, nisu svim ljudima data sva prava, niti je svima data mogućnost da učestvuju u demokratskom odlučivanju. Najbolji primer za to je ograničavanje nekim kategorijama ljudi, jednog od najvažnijih političkih prava – biračkog prava. Tako, pravo glasa nisu imali siromašni (što se naziva imovinski cenzus), nepismeni (obrazovni cenzus), doskora ni žene (polni cenzus). U Švajcarskoj su, na primer, žene dobile pravo glasa tek 1971. godine.

Načelo jednakosti može se posmatrati i kao načelo nediskriminacije. Ono je na gotovo istovetan način formulisano u najznačajnijim međunarodnim instrumentima o ljudskim pravima. Reč diskriminacija latinskog je porekla i znači *razlikovanje*, ali je ovaj izraz u pravu izgubio tu neutralnost i dobio negativno značenje *nedozvoljenog razlikovanja*. U međunarodnom pravu zabranjeno je da bilo ko trpi posledice zbog toga

što se od drugih razlikuje po boji kože, polu, rasi, jeziku koji govori, veroispovesti, političkom ili drugom uverenju, nacionalnom i socijalnom poreklu, imovini, itd.

Pitanje je šta je to zajedničko svim ovim osnovima za razlikovanje?

To su uglavnom ljudske osobine koje čovek ne stiče svojom voljom i koje ga čine pripadnikom neke šire grupe protiv koje je diskriminacija upravljena. Ovo je naročito vidljivo u pogledu rase, pola, nacionalnog i socijalnog porekla, ali i jezika i religije, jer i njih čovek po pravilu nasleđuje. Politička i druga uverenja, kao i imovina, su stečeni, što znači da ljudi mogu slobodno da ih menjaju ali su uneseni kao zabranjeni osnov za diskriminaciju iz dva razloga. Prvi leži u činjenici da su ove razlike plod čovekovog prava da se slobodno opredeljuje, a drugi u tome što su to očigledno nepravedni a česti osnovi za diskriminaciju u mnogim sredinama.

Razlikovanje u pogledu ličnih osobina čoveka, bez obzira jesu li urođene ili stečene, ne sme se shvatati kao diskriminacija. Ako neko dobije prednost zato što je darovit, sposoban, inteligentan ili spretan, niko se na to ne može žaliti.

Nijedna država ne sme da diskriminaciju unosi u svoje propise, ni na prikriven, ni na otvoren način, a dužna je da je sprečava i goni ako je izvrši bilo koji subjekt, uključujući tu i privatna lica. Naravno, država ne može da nadzire sve svoje građane i da ih primorava da ne vrše diskriminaciju u svojim odnosima. Međutim, ona mora da suzbija diskriminaciju i tamo gde uživanje prava zavisi od postupaka privatnih lica.

Dozvoljava se, pak, da države u korist pripadnika grupa koje su tokom istorije često bile izložene diskriminaciji preduzimaju pozitivne mere, koje se obično nazivaju *pozitivna diskriminacija* ili *afirmativna akcija*. Cilj ovih mera je da se ispravi istorijska nepravda i da se svi ljudi dovedu u stanje stvarne jednakosti.

Kao primer mogu da posluže propisi SAD koji nalažu svim višim i visokim školama obavezu da prime izvestan procenat studenata iz redova crnačkih, meksikanskih i drugih „manjinskih” kandidata, bez obzira na njihov dotadašnji uspeh u obrazovanju. Sličnu svrhu imaju odredbe sadržane u zakonodavstvima mnogih zemalja u pogledu privilegovanog položaja žena pri zapošljavanju.

Potrebno je ukazati na to da mere „pozitivne diskriminacije” moraju biti privremenog karaktera, odnosno da traju dok se položaj pripadnika zanemarene grupe ne popravi.

Razgovarajte sa svojim učenicima o tome kako oni vide „pozitivnu diskriminaciju”. Pokušajte da ih motivišete da navedu konkretne primere moguće primene „pozitivne diskriminacije” u školskoj sredini ili u svakodnevnom životu.

Pravilo nediskriminacije nije neko posebno pravo već opšti uslov uživanja svih prava.

Za nastavnike ona ima naročit značaj. Sigurno ste se više puta u svom dosadašnjem profesionalnom radu susreli s brojnim primerima diskriminacije, naročito u odnosu na decu romske nacionalnosti, decu izbeglice ili siromašnu decu. Prema ovoj deci često se postupa netolerantno ili s predrasudama.

Zato vam predlažemo da pokušate da sa svojim učenicima organizujete jednu radionicu. Ona je namenjena radu s decom srednjoškolskog uzrasta.

Potrebna materijal: papir, selotejp i marker.

Cilj: Otkrivanje predrasuda koje svi imamo i osporavanje široko rasprostranjenih stereotipa.

Postupak: Ispričajte učenicima sledeću priču, uz savet da se oslone na svoju maštu. Neka zamisle da im je u posetu upravo došao predsednik kompanije „Večnost & co.“ koji ih obaveštava da je njegova kompanija napravila jednu strašnu grešku. Naime, kada su rođeni pomenuta kompanija ih je uverila da su oni belci iako su u stvari Kinezi. Kompanija je prinuđena da ispravi grešku tako da od sledećeg dana svako počinje da živi kao Kinez. Pošto je „Večnost & co.“ jedna ozbiljna kompanija, oni su spremni da plate odštetu i to koliko god oštećena osoba zahteva, uz obrazloženje za šta joj je novac potreban i po kom osnovu je oštećena. Potom učenici redom izlažu svoje zahteve za odštetu. Pošto su svi oštećeni rekli svoje zahteve razgovarajte o njima. Može da im se ukaže da spisak zahteva ustvari pokazuje koliko je njima važna i vredna bela boja kože. Neki od učenika sigurno će odbiti da se suoče sa svojim predrasudama, pa je zbog toga razgovor u grupi dobrodošao.

Drugo važno pitanje za uživanje ljudskih prava tiče se kategorija lica čiji je položaj takav da postoji velika verovatnoća da im prava budu uskraćena ili povređena. Ova lica svoja prava ostvaruju zahvaljujući međunarodnoj zaštiti i garancijama jer, ili ne mogu da se oslone na svoju državu, ili država nije u mogućnosti da im pomogne.

Tako se pod ugroženim kategorijama najpre smatraju *lica umešana u oružane sukobe*. U ratu izvesne kategorije ljudi gube zaštitu i podršku svoje države ako se nađu u vlasti druge zaraćene strane. Zato je zaštita ljudskih prava pomoću međunarodnih instrumenata i počela u ovoj oblasti i odnosila se na ranjenike, bolesnike, zarobljenike i civilno stanovništvo u vlasti neprijateljske strane. Zaštitom osnovnih prava i interesa tih kategorija bavi se **humanitarno pravo**.

Druga grupa ljudi koja se smatra ugroženom kategorijom su *lica bez državljanstva (apatridi)*. Apatrid je svuda stranac, i ne uživa zaštitu nijedne države pa je zbog toga u veoma teškom položaju (može mu se desiti da nigde ne može da se nastani, da ne može da pribavi dokumenta koja su neophodna za ostvarivanje mnogih prava). Zato su na međunarodnom planu usvojeni ugovori koji regulišu položaj ovih lica i obavezuju države da im olakšaju ostvarenje nekih prava i da im izdaju neophodne dokumente.

U ugrožene grupe spadaju i *izbeglice*, lica koja su zbog straha od proganjanja napustila zemlju u kojoj prebivaju, a koja je najčešće zemlja njihovog državljanstva. Pomoć izbeglicama iziskuje velika sredstva i napore, koji se mogu ostvariti samo intenzivnom međunarodnom saradnjom.

U mnogim društvima *osobe ženskog pola* su u nepovoljnijem položaju od muškaraca. Ova se vrsta diskriminacije u pojedinim zemljama propisuje otvoreno – pravnim propisima, a još je češća u praksi. Problem dodatno komplikuje činjenica da u nekim sredinama i same žene prihvataju ovakav položaj kao prirodan i pravedan.

Osobe drugačije seksualne orijentacije takođe se mogu smatrati ugroženim kategorijama jer su, u gotovo svim zemljama sveta, izložene napadima, podsmehu, diskriminaciji i gonjenju. Do skora se homoseksualni čin smatrao krivičnim delom, a ovim licima uskraćivana je mogućnost bavljenja nekim zanimanjima (školstvo, vojska), zabranjivano im je članstvo u nekim udruženjima, proglašavana su za nenormalne ili bolesne osobe.

Postepeno se praktikovanje seksualnih odnosa premešta u privatnu sferu, odnosno shvata se kao pravo svakog čoveka da sledi svoje sklonosti, pa i seksualne, bez mešanja države i drugih, pod uslovom da se time ne ugrožavaju tuđa prava ili javni interes.

Dozvoljena ograničenja ljudskih prava

Kada već pominjemo ugrožavanje ljudskih prava ili javni interes, u redovima koji slede pozabavićemo se pitanjem dozvoljenih ograničenja ljudskih prava.

Države ugovornice svih međunarodnih ugovora kojima se garantuju prava i slobode ovlašćene su da **u tačno određenim situacijama** ova prava i slobode podvrgnu ograničenjima, pa čak i da neka od njih izvesno vreme stave van snage. Pre svega, uživanje svakog prava ograničeno je pravima drugih.

Prva vrsta ograničenja ljudskih prava odnosi se na *stavljanje van snage određenih prava i sloboda u vanrednim okolnostima*. Na primer, u stanju ratne opasnosti, pobune većih razmera ili drugih opasnosti po narod i državu izazvanih prirodnim nepogodama ili katastrofama, najveći broj prava i sloboda garantovanih međunarodnim ugovorima moguće je ukinuti, ali samo privremeno, tj. dok te okolnosti ne prođu. Ova stanja opasnosti moraju sadržati pretnju fizičkoj egzistenciji stanovništva jedne države. Mere kojima se ukidaju ova prava moraju biti najnužnije, jedino preostale neophodne mere kojima se eliminiše postojeća opasnost i moraju biti u skladu s obavezama države koje ona ima prema međunarodnom pravu.

Izvesna prava su apsolutno zaštićena, odnosno ne mogu se ograničiti osim u slučajevima koje nameće korišćenje tih istih prava i sloboda od strane drugih. Liste prava koja se ne mogu ograničiti nalaze se u različitim međunarodnim dokumentima. U zavisnosti od vremena donošenja pojedinih dokumenata ta lista je kraća ili duža. Tako se najkraća lista apsolutnih prava nalazi u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima koja je usvojena 1950. godine. Ona se odnosi na: pravo na život, zabranu mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, zabranu ropstva ili ropskog položaja, zabranu ponovnog suđenja licima već osuđenim ili oslobođenim povodom istog krivičnog dela. U nekim kasnije usvojenim međunarodnim instrumentima kao apsolutno zaštićena prava navode se i sloboda misli, savesti i veroispovesti, prava porodice, prava deteta, pravo na državljanstvo i pravo na učešće u vlasti.

Drugu vrstu čine tzv. *ugrađena ograničenja*. Za razliku od stavljanja van snage izvesnih sloboda i prava, neka od njih ograničena su stalno. Na primer, pravo na slobodu (jedno od osnovnih ljudskih prava), stalno je ograničeno jer zakon omogućava da svako za koga se sumnja da je ugrozio pravo nekog drugog bude uhapšen, tj. lišen prava na slobodu.

Pored ovih izričitih ograničenja, nekim licima se sužava mogućnost uživanja određenih prava. Tako se osobama koje izdržavaju kaznu zatvora sužava pravo na poštovanje porodičnog života ili prepiske.

Poseban oblik dozvoljenih ograničenja ljudskih prava predstavljaju *fakultativna ograničenja*, kojima se država ovlašćuje da u opštem društvenom interesu ograniči vršenje pojedinih prava i sloboda. Ova ograničenja moraju se propisati zakonom i biti neophodna u demokratskom društvu u cilju zaštite osnovnih vrednosti svake države, kao što je nacionalna bezbednost, javno zdravlje, moral ili slobode i prava drugih lica. Fakultativna ograničenja samo daju pravo državama da odlučuju o obimu uživanja ovih prava i sloboda.

Ipak, koliko je široko polje slobodne procene koje je ostavljeno državama kada se pozivaju na zaštitu „morala” prilikom ograničenja ljudskih prava najbolje pokazuje slučaj u Ujedinjenom Kraljevstvu oko knjige *Mali crveni udžbenik*. Ova knjiga, namenjena seksualnom obrazovanju mladih, bila je zabranjena u Velikoj Britaniji, dok je pre toga objavljena u mnogim zemljama. Kada je izdavač pokrenuo postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava, Sud je stao na stanovište da nije moguće naći jedinstven koncept morala i time ostavio veoma široko polje u kome državni organi mogu da procenjuju šta je moralno, a šta ne za pojedinu sredinu. S druge strane, ova presuda je doneta pre dvadesetak godina, tako da je pitanje kako bi se Evropski sud danas ponašao.

Dinamičnost ljudskih prava i njihov razvoj

Najvećim delom istorije ljudi su živeli u državama koje nisu priznavale ljudska prava. Prvi dokumenti koji proklamuju ljudska prava potiču iz osamnaestog veka i rezultat su Američke i Francuske revolucije. Tako, Deklaracija o nezavisnosti, doneta u Americi 1776. godine, sadrži sledeći tekst:

Smatramo očiglednim istinama da su ljudi stvoreni jednaki i da ih je Tvorac obdario neotuđivim pravima, među koja spadaju život, sloboda i traženje sreće.

Slične proklamacije sadržane su i u Deklaraciji o pravima čoveka i građanina, koju je usvojio Konvent – francuska revolucionarna skupština krajem XVIII veka. Garancije ljudskih prava postepeno prerastaju u ustavnu kategoriju, što znači da odredbe o dužnosti države da štiti i unapređuje ljudska prava postaju sastavni deo ovog najvišeg pravnog propisa jedne države.

Na osnovu dvesta godina duge istorije garantovanja ljudskih prava može se reći da je ovaj razvoj bio nejednak u različitim zemljama tako da su uporedo postojale države s razvijenim korpusom ljudskih prava i njihovom zaštitom i države koje takva prava svojim državljanima nisu priznavale. Sve do početka XX veka međunarodni odnosi počivali su na striktnom poštovanju suverenosti država, a odnos vlasti prema sopstvenom stanovništvu smatrao se unutrašnjom stvari svake države. U to kakva su prava građana u nekoj zemlji niko nije imao pravo da se upliće.

Međutim, mirno posmatranje sistematskog obespravljanja i istrebljivanja ljudi u nacističkoj Nemačkoj, kao i sve ono što je učinjeno tokom II svetskog rata, nije se moglo tolerisati. Zato se razvila potreba da ta prava postanu predmet međunarodne zaštite. Pored razloga humanosti i stava da svi ljudi imaju urođena prava postojao je i jedan politički razlog. Naime, režimi koji krše prava svojih „podanika” postaju međunarodno agresivni i opasni po mir i svoje susede. Hitlerovo zlostavljanje političkih neistomišljenika i pripadnika nekih drugih nacija bilo je samo uvod i priprema za osvajanje Evrope i sveta. U takvoj klimi nije bilo države koja je odbila da podrži samu ideju međunarodne zaštite ljudskih prava.

Po okončanju II svetskog rata, 1945. godine, nastaju Ujedinjene nacije, nova univezalna međunarodna organizacija, s ciljem da unapređuje i podstiče ljudska prava na međunarodnom nivou. Pod okriljem Ujedinjenih nacija počinje veliki poduhvat međunarodnog proklamovanja i zaštite ljudskih prava kroz različite međunarodne dokumente o kojima ćemo kasnije reći nekoliko reči.

Iako su mnoge zemlje prihvatale obavezu zaštite i unapređenja ljudskih prava putem potpisivanja međunarodnih ugovora, to nije značilo i automatsko poštovanje ovih prava. Zemljama s dugom demokratskom tradicijom to nije predstavljalo veći problem, ali diktaturama i zemljama bez jake demokratske tradicije jeste, s obzirom na to da su se trudile da kršenja ljudskih prava prikriju ili da ih čine u manjoj meri.

Tako je na Istoku postojao čitav odbrambeni sistem zasnovan na ideologiji prema kojoj su građanska i politička prava (sloboda izražavanja, mirnog okupljanja i sl.) buržoaska izmišljotina. S druge strane, neke demokratski uređene države zatvarale su oči pred diktaturama, na primer onim u Čileu ili Argentini. Posle okončanja ideološkog sukoba, koji je obeležio četrdeset godina hladnog rata, ideja ljudskih prava sve se više smatra uporišnom tačkom oko koje se može izgraditi sveobuhvatan sistem opšteprihvatljivih rešenja koja se tiču odnosa pojedinca i društva. Rušenjem Berlinskog zida kao svetski trend javlja se insistiranje na poštovanju ljudskih prava.

Državu odgovornu za kršenja ljudskih prava ne stižu neke neposredne sankcije, ali postoje posredne, odnosno političke sankcije. Zemlju koja krši ljudska prava najpre kritikuju druge države, njen slučaj se može pojaviti pred različitim organima Ujedinjenih nacija i protiv nje se mogu usvajati rezolucije i deklaracije s neprijatnim osudama. Sa sve većim kršenjem ljudskih prava zemlja postepeno ulazi u međunarodnu izolaciju, biva marginalizovana, njen položaj postaje nepovoljan na ekonomskom, političkom i mnogim drugim planovima.

Ljudska prava su na svom dinamičnom razvojnem putu prestala da budu unutrašnja stvar jedne države, a država se u izvesnoj meri odrekla svoje apsolutne suverenosti u korist međunarodnih obaveza. Dinamičnost ljudskih prava ogleda se i u njihovom stalnom proširenju. U novije vreme postoji ubrzana tendencija povećanja njihovog broja, a traži se i priznavanje novih prava.

Evolucija ljudskih prava sigurno će teći i dalje. S jedne strane, uočavaće se nove opasnosti po ljudska prava i čovekovo dostojanstvo, a s druge strane, uvek će postojati potreba da se priznaju nova prava. Na tom putu treba ukazati na dve okolnosti. Prvo, nova i drugačija prava ne treba da potisnu već postojeća ili priznata prava. Drugo, nije sve što je lepo, poželjno ili privlačno samo po sebi pravo. Jedno je nešto priznati kao vrednost kojoj treba težiti, a drugo je tvrditi da se ima pravo na tu vrednost. Takav je slučaj s tvrdnjama da postoji pravo na turizam. Oni koji misle da će poželjne vrednosti ili potrebe ojačati time što ih proglašavaju pravima, sam pojam ljudskih prava donekle trivijalizuju i time smanjuju autoritet već priznatih prava.

Klasifikacija ljudskih prava

Koja se sve prava smatraju ljudskim pravima?

Postoje mišljenja da se ljudska prava razlikuju zavisno od nivoa kulture u određenoj državi, zavisno od prevladavajuće religije u jednoj zemlji. Postoje naravno i oni koji tvrde da sebi ne mogu priuštiti ljudska prava. Čak i oni koji su uvereni u njihovo postojanje ne mogu se složiti oko jednog – koja se sve prava smatraju ljudskim pravima.

Međutim, postoji minimum zahteva u pogledu ljudskih prava i oni prevazilaze sve kulturne i geografske podele. Opšti je dogovor da te osnovne zahteve moraju poštovati svi. Za utvrđivanje osnovnog kataloga ljudskih prava naročito su važni međunarodni

dokumenti, jer nam upravo oni govore koja su to opšta, univerzalna ljudska prava i to čine jasnije nego unutrašnji propisi, koji regulišu i druga prava.

Razvojem ljudskih prava javila se potreba za njihovim klasifikovanjem.

Jedna od najčešće pominjanih klasifikacija govori o tri generacije ljudskih prava. Kao presudan kriterijum ovde se uzima trenutak njihovog međunarodnog priznavanja.

U prava prve generacije ubrajaju se građanska i politička prava. Prava prve generacije prevashodno se definišu u negativnom smislu, kao „pravo da ...” ili „sloboda od ...”. Ona se ostvaruju preko ideje slobode, shvaćene kao štit koji čuva pojedinca ili grupu od zloupotrebe politike. U ovu grupu spadaju, na primer, zabrana ropstva, nečovečnog i ponižavajućeg postupanja, sloboda savesti, mišljenja i veroispovesti i sl. Ipak postoje i ona prava iz prve generacije koja iziskuju pozitivnu akciju države, recimo pravo na slobodne izbore, pravo na pravično suđenje, pravo na ličnu sigurnost.

Drugu generaciju čine tzv. *socijalna, ekonomska i kulturna prava*. Primarno je njihovo određenje u pozitivnom smislu, kao „pravo na...”. Zato ova prava po pravilu zahtevaju pozitivnu akciju države i zapravo su garanti socijalne jednakosti. Prava prve generacije su po pravilu apsolutna, odmah ostvariva i državu ne koštaju ništa, dok se prava druge generacije ostvaruju postepeno i podrazumevaju troškove za državu.

Treću generaciju ljudskih prava čine tzv. *prava solidarnosti* koja predstavljaju prilično nesistematizovanu grupu nedovoljno srodnih prava novijeg datuma. U ovu grupu obično se svrstavaju: pravo na samoopredeljenje, pravo na zdravu životnu sredinu, pravo na mir i pravo na razvoj. Ova prava ili zahtevi za njihovim priznavanjem nastali su posle II svetskog rata.

Iako je opšteprihvaćena, ova podela nije mnogo korisna jer je zavisna od hronologije. Mnoga prava iz treće generacije mogu se staviti i u prethodne dve grupe, a svest o njima nastala je nešto kasnije iz nekog specifičnog razloga (na primer, pravo na zdravu životnu sredinu priznato je tek s pojačanim širenjem opasnosti od zagađenja).

Postoji klasifikovanje ljudskih prava na osnovu njihove društvene prirode koje pokazuje da su neka prava vezana za pojedine društvene sfere i da to utiče na njihovu prirodu.

1. Građanska i politička prava

Ova prava su granica do koje seže državna vlast. Smisao garantovanja ovih prava je zaštita slobode pojedinca od države. Građanska prava naglašavaju autonomiju čoveka u odnosu na državnu vlast, što znači da se država u njegov život može uplitati samo do one mere koju iziskuje život u društvu.

Politička prava su prava participacije, prava čoveka da učestvuje u životu i radu državne zajednice.

§ Pravo na život

Pravo na život jedno je od najočiglednijih ljudskih prava. Urađeno je i pripada svakom. Ono je pretpostavka postojanja i uslov za uživanje svih drugih prava. U međunarodnim instrumentima i zakonodavstvu pojedinih država garantovanje ovog prava treba da zaštiti čoveka od samovoljnog lišenja života od strane državnih organa. Čovek može biti lišen života samo na osnovu odluke suda koji mu je sudio pravično. (Međunarodno) pravo ljudskih prava predviđa ukidanje smrtne kazne, čime

onemogućava oduzimanje bilo čijeg života. Ako krivični zakoni jedne zemlje predviđaju smrtnu kaznu za veliki broj dela, pravo na život je ugroženo. Tako je u Iraku ona predviđena za preko sto krivičnih dela, između ostalog i za neprijavljeno članstvo u političkim partijama, kao i za uvredu predsednika. Ustavom SRJ smrtna kazna je ukinuta, ali je ostala u ustavima Srbije i Crne Gore.

Razgovor o pravu na život sa *srednjoškolcima*:

Razgovarajte sa svojim učenicima o tome šta oni misle o nekoliko ključnih problema u vezi s pravom na život.

Na primer, možete razgovarati o tome da li je dobro da zakonodavstvo sadrži smrtnu kaznu, o eutanaziji, pravu na pobačaj, o lišenju života u policijskim akcijama.

Razgovor na temu prava na život sa *osnovcima*:

Postavite svojim učenicima sledeća pitanja: Ko sve ima pravo na život? Ko daje to pravo? Kako ga oni koriste?

§ Zabrana mučenja, svirepih i nečovečnih postupanja i kazni

Mučenje je jedan od, i danas, najrasprostranjenijih vidova gaženja ljudskog dostojanstva. Pod ovim pojmom podrazumeva se svaka radnja kojom se nekome namerno nanose velike patnje, fizičke ili duševne. Čovekov fizički integritet apsolutno je zaštićen, više i od samog života. Dok je smrtna kazna u nekim zemljama dozvoljena, telesne kazne se ni u kojem slučaju ne mogu primeniti. I u zatvoru pojedinac je građanin, što znači da svako fizičko nasilje primenjeno u zatvorima – od šamara, batina, do psovanja, vređanja i ponižavanja pojedinca, predstavlja ozbiljno krivično delo koje u ovim slučajevima izvršavaju predstavnici vlasti.

§ Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Pod slobodom se u prvom redu podrazumeva fizička sloboda, mogućnost kretanja po slobodnom izboru. Ropstvo, ili položaj sličan ropstvu (na primer ropstvo zbog duga ili kmetstvo) najčešće se vezuju za prošlost. Međutim i u XX veku veliki broj ljudi bio je samovoljno lišavan slobode i zatvaran u koncentracione logore. Primeri najtežih oblika ropskog statusa u novijoj istoriji su Hitlerova Nemačka i SSSR u doba Staljinove vlasti. Pored toga što su ljudi tamo bili samovoljno lišeni slobode i ponižavani, bili su primoravani na fizički rad u najtežim uslovima.

§ Sloboda kretanja i izbora mesta boravka

Ovo pravo omogućava slobodu kretanja unutar državne teritorije i slobodno odlučivanje u pogledu mesta nastanjivanja svakog domaćeg državljanina ili stranca kome je dozvoljeno da uđe na teritoriju države. Iako ovo pravo danas izgleda sasvim prirodno, dovoljno je pomenuti da su mnoge zemlje poznavale sisteme unutrašnjih pasoša bez kojih se nije moglo napuštati mesto prebivališta, kao i svojevrsne dozvole za nastanjivanje u gradovima, naročito prestonicama.

Takođe, država ne sme sprečavati svoje državljane da putuju van zemlje. Pasoš ne sme biti dokument koji će se izdavati na osnovu diskrecione odluke državnih organa, bez prava na žalbu sudu.

§ Pravo na pravično suđenje

Procene o ugroženosti ljudskih prava nekog pojedinca daje sud. Bitno je da sud bude nepristrasan i nezavisan organ jer, kao što smo rekli, ljudska prava u najvećem

broju slučajeva krši upravo država, kroz postupke svojih organa. Sud ne sme da uzima u obzir lična svojstva lica koje mu se obraća, mora da se ogлуši o sve intervencije u korist ili na štetu onoga kome sudi i mora suditi po zakonu, primenjujući ga jednako prema svima. Takođe svako se mora smatrati nevinim dok se ne dokaže suprotno.

§ Pravo na privatnost

U prava privatnosti ubrajaju se pravo na poštovanje privatnog života, porodičnog života, nepovredivost doma i prepiske, kao i časti i ugleda pojedinca. Ovo su najintimnije sfere života i sve što je vezano za svakodnevni, privatni život uživa zaštitu.

Nedozvoljeno je upasti u nečiji stan i vršiti pretres osim ako za to ne postoji uredan nalog nadležnog organa. Nedozvoljeno je otvarati tuđa pisma ili prisluškivati tuđe telefonske razgovore.

§ Pravo na imovinu

Ovo pravo najčešće podrazumeva pravo na „mirno uživanje svoje imovine”. Svako ima pravo da mirno uživa u svojoj imovini i niko ne može biti samovoljno lišen svoje imovine. Izuzetak od ovog pravila moguć je samo u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i načelima međunarodnog prava, uz plaćanje pravične naknade (eksproprijacija). Nivo naknade mora biti srazmeran vrednosti oduzete imovine.

§ Sloboda misli, savesti i veroispovesti

Osnova sistema ljudskih prava je da je čovek razumno biće sposobno i slobodno da samostalno misli, stiče i menja svoja ubeđenja. Sasvim jednostavno, ljudsko biće se ne sme uznemiravati niti kažnjavati zbog sadržine svojih misli, ma koliko one bile neprihvatljive za društvo. Ova je sloboda široka i apsolutna i ne može se ni pod kojim uslovima ograničiti. Zaštitu uživa i sloboda ispoljavanja i menjanja sopstvenih ubeđenja, uključujući tu i promenu verskih ubeđenja, koja su se dugo smatrala najvećim duhovnim grehom. Taj otpor i danas je izražen u islamu.

U ovoj oblasti posebno se mogu razmatrati pitanja državne religije i verske nastave (veronauke) u školama, kao i tzv. *prigovor savesti*.

Nije mali broj zemalja u kojima je ustavom ili nekim drugim aktom jedna vera proglašena za državnu, zvaničnu veru. Postojanje državne vere protivno je slobodi savesti i veroispovesti i predstavlja diskriminaciju u odnosu na pripadnike drugih religija.

U nekim zemljama veronauka je i dalje obavezan predmet u državnim osnovnim i srednjim školama. Danas, međutim, prevladava mišljenje da veronauka treba da bude stvar crkve i dobrovoljnog pristanka roditelja i učenika.

Pitanje prigovora savesti postavlja se najčešće kod obaveznog služenja vojnog roka u oružanim snagama države čiji ste državljanin. Uvek su postojali ljudi kojima su verska ili filozofska ubeđenja zabranjivala nošenje oružja ili oduzimanje ljudskog života pod bilo kojim uslovima. Do skora se i u našoj zemlji odbijanje služenja vojne obaveze, makar i iz ovih razloga, smatralo krivičnim delom. Rešenje je međutim nađeno u tome da služenje vojnog roka u slučaju prigovora savesti traje duže od služenja pod oružjem.

§ Sloboda izražavanja

Za razliku od slobode misli, koja je vezana uglavnom za duhovnu i versku sferu, sloboda izražavanja više se odnosi na sferu društva i politike. Svako ima pravo da

obrazuje, menja i prilagođava svoje mišljenje o tome šta je za jedno društvo ili državu najkorisnije. Ovo, međutim, nije sprečavalo progon ljudi koji su imali drugačije političko mišljenje.

Sloboda izražavanja obično objedinjuje slobodu mišljenja i slobodu izražavanja mišljenja. Svako ima pravo da bude obavešten o onome što ga interesuje, da traži i prima obaveštenja, mišljenja i ideje. Suština slobode izražavanja je u javnosti. Svako može slobodno da saopštava informacije, obaveštenja i ideje.

§ Pravo mirnog okupljanja

Ljudi se svakodnevno sreću na sportskim, kulturnim i drugim manifestacijama i skupovima. Jasno je da u ovakvim slučajevima nije potrebno tražiti dozvolu za održavanje skupa. Situacija je nešto drugačija kada je reč o političkim ili sindikalnim manifestacijama, demonstracijama ili skupovima.

Svi međunarodni ugovori o ljudskim pravima garantuju slobodu mirnog okupljanja uz izvesna dozvoljena ograničenja predviđena zakonom, najčešće u interesu nacionalne bezbednosti, javne sigurnosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, kao i radi zaštite sloboda i prava drugih ljudi. Uloga države kod ovog prava nije samo pasivna. Njena uloga se ne okončava kada se skup prijavi ili kada se za njegovo održavanje izda dozvola. Država je dužna da pruži zaštitu grupama koje koriste pravo na mirno okupljanje.

§ Sloboda udruživanja

Izolovanost čoveka onemogućava da se ostvaruju njegovi zahtevi i ideje usmereni na promenu društva ili ostvarenje određenih prava. Stoga je neophodno obezbediti pojedincima mogućnost udruživanja u političke stranke, a radnicima da svoja prava u odnosu na poslodavce ostvaruju formiranjem sindikata.

Pravo na udruživanje je pravo pojedinca, a ne pravo bilo kakve grupe, iako je ono neostvarivo bez zajednice s drugima. Ovo pravo garantovano je svakome ali niko ne može biti primoran da pripada nekom udruženju. I kod ovog prava predviđena su izvesna ograničenja, najčešće iz razloga javne bezbednosti, zaštite zdravlja, morala, javnog poretka i prava i sloboda drugih.

Kako je ovo pravo veoma bitno za nastavnike i zbog prakse SRJ u vezi sa sindikalnim organizovanjem, posvetićemo mu više pažnje u sledećem odeljku.

§ Pravo na štrajk

Ovo pravo predstavlja garanciju stvarnog sindikalnog udruživanja. Sindikati gube svoju svrhu ako štrajk zakonom nije dozvoljen ili je bitno ograničen. Upravo zbog toga ovo pravo se mora zaštititi najvišim pravnim aktima jedne zemlje. O tome kako se ovo pravo poštuje u našoj zemlji takođe ćemo reći nešto više u sledećem odeljku.

§ Pravo na učešće u upravljanju zajednicom

Postoje politička prava koje građanima garantuju stvarni uticaj na vođenje javnih poslova. Pod njima se najčešće podrazumeva pravo na upravljanje u javnim poslovima, aktivno i pasivno biračko pravo i ravnopravan pristup javnim službama. Po pravilu, ova prava su rezervisana samo za državljane jedne zemlje, mada ništa ne stoji na putu da se daju i strancima sa stalnim prebivalištem.

Svaki građanin mora da ima pravo i mogućnost da bez diskriminacije i nepotrebnih ograničenja učestvuje u vođenju javnih poslova, bilo neposredno ili preko slobodno izabranih predstavnika.

Najočiglednije demokratsko pravo je pravo građanina da bira i bude biran u organe koji donose političke odluke.

Takođe, svakom građaninu, pod opštim uslovima jednakosti, mora da bude dostupna javna služba u njegovoj zemlji.

2. Ekonomska, socijalna i kulturna prava

Ova su prava usmerena na to da se ljudi dovedu u sličan, pravedan društveni položaj kako bi stvarno mogli da uživaju građanska i politička prava. Ova prava zasnovana su na načelima jednakosti i solidarnosti i njihov važan aspekt je pomoć slabijim članovima zajednice.

§ Pravo na rad, ograničeno radno vreme i zaštitu na radu

Pravo na rad predstavlja jedno od osnovnih socijalnih prava koje obezbeđuje ekonomsku nezavisnost pojedinca. Ono u krajnjoj liniji omogućava pun razvitak i ostvarenje ljudske ličnosti. S ovim pravom usko su povezane zabrana prinudnog rada, svih vidova eksploatacije tuđeg rada i onemogućavanja slobodnog izbora zaposlenja. Iako pravo na rad ne znači pravo svakog pojedinca da dobije posao, država je dužna da preduzima mere za smanjenje nezaposlenosti. Pravo na rad uključuje i pravo na besplatnu pomoć prilikom traženja posla, obavezu države da ustanovi službu koja će tu pomoć da pruža i obavezu da obezbedi besplatan pristup obaveštenjima o slobodnim radnim mestima.

Drugo pravo iz radnih odnosa jeste pravo na pravedne i povoljne uslove rada.

§ Pravo na socijalno obezbeđenje

Ovo pravo ima dva aspekta. Prvi se odnosi na pravo na socijalno osiguranje, gde radnici izdvajaju određeni deo svoje plate da bi oni i članovi njihovih porodica kasnije imali pravo na naknadu, na primer, u slučaju povrede na radu, penzionisanja ili bolesti.

Drugi deo ovog prava odnosi se na socijalnu pomoć. To je pomoć države koju pojedinci dobijaju na osnovu svog položaja – na primer u slučaju nezaposlenosti.

§ Pravo na zdravlje

Ovo pravo treba da obezbedi pojedincu najviši dostupni standard fizičkog i mentalnog zdravlja. Naravno, ovaj standard zavisi od mesta i vremena gde čovek živi. Neposredna medicinska zaštita nije jedini način ostvarenja prava na zdravlje, jer na fizičko i mentalno zdravlje naročito utiču i ishrana, voda, stambeni prostor i sl.

§ Pravo na obrazovanje

Ovo pravo pre svega znači obavezu države da pojedincima omogući da steknu obrazovanje. Zato osnovno obrazovanje mora biti besplatno, obavezno i dostupno svima. Kako vi, svojim radom, direktno doprinosite ostvarenju ovog prava drugih ljudi, njime ćemo se posebno pozabaviti.

§ Pravo na učešće u kulturnom životu

Ovo pravo podrazumeva da država ima obavezu da aktivno pomaže i ohrabruje učešće u kulturnom životu. Država mora da populariše kulturu i da omogućuje što

većem broju ljudi da u njoj učestvuje. Takođe, obaveza države je i da pomogne očuvanje i razvoj kulture.

Treća podela koju ćemo spomenuti jeste podela na individualna i kolektivna prava.

Postoje prava koja pripadaju isključivo pojedincu. Takva su, na primer, pravo na život, pravo na slobodu izražavanja, pravo na privatnost.

Međutim, postojanje već pomenutih ugroženih grupa i pripadnost nekog pojedinca toj grupi može da ga spreči u ostvarivanju nekog svog prava. Zato se, kao nosilac nekih prava, može javiti i grupa ljudi. U tu grupu prava spada pravo na samoopredeljenje, koje pripada narodu. Prava nacionalnih i verskih manjina takođe su kolektivna prava jer je reč o grupi ljudi koja ima neka zajednička obeležja.

Prava nacionalnih, verskih ili etničkih manjina podrazumevaju da je država dužna da ovim grupama osigurava uslove da očuvaju svoju samobitnost. Ne postoji neki univerzalni način na koji će država obezbediti poštovanje kolektivnih prava, već to zavisi od konkretne situacije. Samo u zemljama koje poštuju ljudska prava svih građana može se postići odgovarajući sporazumi o položaju manjina. U suprotnom, šta god pisalo u Ustavu i zakonima, prava manjina, i ljudska prava uopšte, ostaju mrtvo slovo na papiru.

Uloga međunarodnih organizacija u zaštiti ljudskih prava i međunarodni dokumenti o ljudskim pravima

Već smo napomenuli da ljudska prava prevazilaze nacionalne okvire i prestaju da budu polje isključive nadležnosti država.

Ovaj proces započinje osnivanjem Ujedinjenih nacija i u prethodnih pedeset godina kroz stvaranje najrazličitijih međunarodnih organizacija otvorila se do skoro nezamisliva mogućnost da se pojedinac žali međunarodnim telima na postupke svoje države. U okrilju međunarodnih organizacija, bilo univerzalnih, bilo regionalnih, usvajaju se međunarodni dokumenti kojima se štite ljudska prava. Sakupljeni na jednom mestu, oni broje stotine stranica. U njima su uređena ne samo prava svih ljudi već i posebna prava pojedinaca u različitim životnim situacijama, na primer, prava izbeglica, pripadnika manjina, dece, vernika, žrtava rata... Ovo je doprinelo da ljudska prava budu zaista zaštićena i da prevaziđu granice plemenite ideje i lepih želja. Međunarodne ugovore usvajaju pojedine države, oni se unose u zakonodavstvo zemalja potpisnica, i one su dužne da ga primenjuju kao i svaki domaći propis.

Ulogu međunarodnih organizacija u oblasti ljudskih prava možemo podeliti u tri kategorije:

1. – Normiranje – predstavlja učešće međunarodnih organizacija u ustanovljenju međunarodnih pravila i standarda. Organi međunarodnih organizacija pripremaju nacрте ugovora o ljudskim pravima, odluke i preporuke koje države kasnije prihvataju i unose u svoje unutrašnje pravo.

Ovako su nastali mnogi značajni međunarodni dokumenti kao na primer: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Američka konvencija o ljudskim pravima, Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, Konvencija protiv

mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Konvencija o ukidanju diskriminacije protiv žena, Konvencija o pravima deteta i dr.

Ovde ćemo malo više pažnje posvetiti jednom veoma važnom međunarodnom dokumentu – *Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima*. Ova deklaracija usvojena je u obliku preporuke Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Iako formalno nema pravnu obaveznost ona predstavlja jedan od najvažnijih dokumenata XX veka. S obzirom na to koliko zemalja je u svoje ustave unelo odredbe ove deklaracije, koji je broj ustava koji na ovu Deklaraciju upućuju, može se reći da ona faktički obavezuje sve države.

U preambuli, svečanom proglasu, koji objašnjava motive za donošenje Deklaracije kaže se:

... pošto je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svetu;

pošto je nepoštovanje i preziranje ljudskih prava vodilo varvarskim postupcima, koji su vređali savest čovečanstva, i pošto je stvaranje sveta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i ubeđenja i biti slobodna od straha i nestašice, proglašeno kao najviša težnja svakog čoveka;

pošto je bitno da ljudska bića budu zaštićena pravnim poretkom kako čovek ne bi bio primoran da kao krajnjem izlazu pribegne pobuni protiv tiranije i ugnjetavanja;

pošto je bitno da se podstiče razvoj prijateljskih odnosa među narodima;

pošto su narodi Ujedinjenih nacija u Povelji ponovo proglasili svoju veru u osnovna ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost čovekove ličnosti i ravnopravnost muškarca i žena i pošto su odlučili da podstiču društveni napredak i poboljšaju uslove života u većoj slobodi;

pošto su se države članice obavezale da u saradnji s Ujedinjenim nacijama obezbede opšte poštovanje i primenu čovekovih prava i osnovnih sloboda;

pošto je opšte shvatanje ovih prava i sloboda od najveće važnosti za puno ostvarenje ove obaveze;

Generalna skupština Ujedinjenih nacija proglašava ovu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima kao zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu deklaraciju stalno na umu, težio da učenjem i vaspitavanjem doprinese poštovanju ovih prava i sloboda da bi se postupnim unutrašnjim i međunarodnim merama obezbedilo njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje...

2. – **Unapređenje ljudskih prava** – podrazumeva delatnost međunarodne organizacije usmerenu na širenje ideje o ljudskim pravima i stvaranje preduslova za uživanje ljudskih prava. Postoje različiti oblici međunarodne saradnje: pružanje pomoći u ekonomskoj sferi, izdavanje publikacija, širenje svesti i znanja o ljudskim pravima. – Ujedinjene nacije su, na primer, priredile brojne studije o diskriminaciji lica zaraženih HIV virusom, o ljudskim pravima i okolini, o značaju nezavisnog sudstva i sl.

3. – **Zaštita ljudskih prava** – vrši se tako što organi osnovani u okviru međunarodne organizacije nadziru poštovanje ljudskih prava od strane određene države. Tu se može uočiti veliki napredak jer se države sve manje ustežu da se podvrgnu međunarodnom nadzoru i sve manje uspevaju da mu izmaknu. Setimo se samo lokalih izbora u Srbiji, kada je država prihvatila misiju Felipe Gonsalesa, specijalnog predstavnika OEBS, radi priznavanja izborne volje građana.

Na koji način dolazi do napretka u oblasti zaštite ljudskih prava, najbolje pokazuje primer jedne regionalne organizacije – Saveta Evrope. **Savet Evrope** osnovale su uglavnom zapadnoevropske zemlje početkom pedesetih godina, a s ciljem da se unapređuje poštovanje ljudskih prava. Posle raspada totalitarnog bloka, zemlje koje su mu pripadale, „utrkivale” su se da uđu u Savet Evrope, jer je članstvo u ovoj organizaciji svojevrsna potvrda o tome da je jedna zemlja demokratska i da poštuje ljudska prava. Danas su van ove organizacije još samo Belorusija, BiH i SRJ. Da bi jedna zemlja mogla postati članica Saveta Evrope, neophodno je da ispuni tri uslova – postojanje demokratskih institucija, poštovanje ljudskih prava i vladavinu prava. Promena vlasti u našoj zemlji u velikoj meri otvara put ka prijemu u ovu organizaciju. Značaj prijema u Savet Evrope je u tome što država koja postaje njegoa članica neizostavno prihvata Evropsku konvenciju o ljudskim pravima kao jedan od najvažnijih ugovora u ovoj oblasti. Pored toga što sadrži garantije ljudskih prava, Konvencija uspostavlja i veoma efikasan sistem nadzora nad poštovanjem ljudskih prava. *Prvi mehanizam zaštite* ljudskih prava koji predviđa Evropska konvencija je mogućnost da države članice ukazuju organima Saveta Evrope na povrede ljudskih prava u nekoj zemlji. Takva država obično biva izložena različitim sankcijama koje mogu ići i do suspenzije, pa i isključenja iz organizacije. *Drugi mehanizam zaštite* odnosi sa na mogućnost da se pojedinac, ako smatra da mu je neko pravo koje je garantovano Evropskom konvencijom povređeno, obrati direktno **Evropskom sudu za ljudska prava**. Pojedinac prethodno mora da se obrati domaćim sudovima i da iskoristi sve nacionalne pravne lekove. Tek ukoliko njihovom primenom ne ostvari zaštitu ima pravo da se obrati Evropskom sudu.

Praksa Evropskog suda za ljudska prava značajna je jer se u presudama postojeća ljudska prava upotpunjuju, obogaćuju i dobijaju šire značenje.

O efikasnosti zaštite ljudskih prava govori i veliki broj presuda koje je ovaj sud doneo. Ilustracije radi, navešćemo neke od njih.

Zbog tuče s drugovima, sud za maloletnike ostrva Man u Ujedinjenom Kraljevstvu osudio je jednog petnaestogodišnjaka na tri udarca šibom „ali tako da se ne izazovu telesne povrede”. Evropski sud je našao da primena ovakve kazne nije ni mučiteljska, ni nečovečna, ali je ponižavajuća, iako je izvršena bez prisustva javnosti, između ostalog i zato što se ljudsko biće izlaže nasilju od strane drugoga i tretira kao „predmet u rukama vlasti”. Sud je odbio tvrdnju predstavnika Ujedinjenog Kraljevstva da stanovništvo ostrva Man odobrava ovakvu sankciju za maloletnike i ne smatra je ponižavajućom.

Drugi slučaj koji ćemo navesti tiče se prava na privatnost. Seksualni život je svakako deo prava na privatni život. O tome svedoči i presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju muškarca koji je imao seksualni odnos s osamnaestogodišnjakom. Po unutrašnjem pravu Velike Britanije reč je o maloletnom licu pa je ovakvo ponašanje kažnjivo. Evropski sud je međutim našao da se radi o

neopravdanom mešanju u privatni život i da postavljanje ovako visoke granice punoletstva nije „apsolutno neophodno” da bi se zaštitile opšte vrednosti kao što su „moral” ili „prava i slobode drugih”.

Zanimljiv je i slučaj koji se ticao slobode izražavanja. Jedan bečki novinar je 1975. godine objavio dva članka u kojima je oštro kritikovo tadašnjeg austrijskog kancelara Bruna Krajskog zbog njegovog popustljivog odnosa prema jednom političaru s nacističkom prošlošću i njegovih napada na čuvenog istraživača nacističkih zločina, Simona Vizentala. Krajski je protiv autora podneo privatnu tužbu za krivično delo uvrede i austrijski sudovi su ga osudili na novčanu kaznu. Evropski sud je našao da su tekstovi sadržali vrednosne ocene, čija se istinitost ne može procenjivati na isti način kao kad je reč o faktičkim tvrdnjama. Pored toga, Sud je zaključio da je polje prihvatljive kritike šire u odnosu na političara nego u odnosu na običnog pojedinca. Iako se prava i ugled političara takođe moraju štititi, ova zaštita se mora dovesti u sklad s opštim interesom da se slobodno raspravlja o političkim pitanjima.

ZNAČAJ LJUDSKIH PRAVA I BORBA ZA NJIHOVO OSTVARIVANJE I UNAPREĐIVANJE

Pomenuli smo razne međunarodne dokumente, različite načine na koje međunarodna zajednica može vršiti pritisak na državu da poštuje ljudska prava i različite instrumente putem kojih se države mogu pozvati na odgovornost zbog kršenja ljudskih prava. Međutim, pritisci i kažnjavanja država zbog povreda ovih prava nisu dovoljni. Međunarodna zajednica ne sme niti može biti jedina nadležna za zaštitu ljudskih prava. Dužnost zaštite ljudskih prava i „nadležnost” za njihovo ostvarivanje ima naravno, sama država, i različite institucije i pojedinci.

I ne samo to – oni moraju da se zalažu za ideju ljudskih prava, da se bore za njihovo ostvarivanje i da ih unapređuju.

Zalaganje za ljudska prava u prvom redu je zastupanje ideje da svako ljudsko biće samim tim što je takvo ima svoja prava i da mu se ona moraju poštovati.

Odgovornost države za ljudska prava

Dužnost države da osigura ljudska prava ne proizlazi samo iz zakona koje je donela, već i iz same prirode države. Građani pristaju na to da država organizuje zajednički život i da uređuje pojedine odnose u zajednici, u zamenu za sigurnost i blagostanje koji su im potrebni. Blagostanje i sigurnost u suštini znače ostvarenje ljudskih prava. U tom specifičnom ugovoru koji su sklopili država i njeni građani nema nikakvog ovlašćenja države da negira ljudska prava. Naprotiv.

Odgovornost države u oblasti ljudskih prava ima svoje konkretne oblike:

1. – Tu je pre svega obaveza države da *poštuje* ljudska prava i da ih ne podriva, bilo svojom aktivnošću, bilo zakonima.
2. – Država mora *štititi* ljudska prava tako što pojedincu obezbeđuje mogućnost da se obrati sudovima koji neće suditi „ni po babu ni po stričevima”. Setite se – to je deo prava na pravično suđenje. Onima čija su prava bila uskraćena mora obezbediti obeštećenje, a one koji krše ljudska prava kazniti. Nema zemlje u kojoj se ljudska prava ne krše, ali je važno da se povrede prava mogu ispravljati.
3. – Pored toga što je važno da se povrede mogu ispravljati, važno je i da ih ima što manje. Zato država ima dužnost da doprinosi ostvarenju ljudskih prava, što znači da mora *preduzimati aktivne mere*. Na primer, pravo na život ne podrazumeva samo obavezu države da njeni organi samovoljno ne lišavaju ljude života. Država mora da preduzima niz mera kojima se život zaštićuje, ne samo u pogledu zdravlja, već i zadovoljavajućim prisustvom i radom policije kako bi život bio zaštićen i od nedržavnih kršitelja ljudskih prava.
4. – Delatnost radi stvaranja uslova za uživanje ljudskih prava podrazumeva i *negovanje kulture ljudskih prava*. Ona podrazumeva ponašanje koje je naklonjeno ljudskim pravima svakog pripadnika društva i koje je tolerantno prema svakom činu kojim se ispoljava sloboda ličnosti. Prema onima koji nisu u većini ili koji misle drugačije ne sme se odnositi s mržnjom ili prezirom niti se putem sredstava koje država poseduje može plasirati određeni model ponašanja ili sugerisati način ophođenja prema njima.

Razgovarajte sa svojim učenicima o obavezama države u odnosu na neko konkretno pravo. Pitajte ih šta misle koje bi zakone država trebalo da ukine u vezi s npr. pravom na privatnost. Takođe, koje zakone ne bi smela da donese. Kakva je praksa države u odnosu na to pravo. Kako država vrši kontrolu nad onima koji uskraćuju ovo pravo svojim sugrađanima...

Odgovornost pojedinaca za unapređivanje ljudskih prava

Pomenuli smo da država nije jedini kršitelj ljudskih prava. To mogu biti i neke institucije, kao i pojedinci.

Ljudska prava krše preduzeća kada odbijaju da obezbede sigurnost na radu ili otežavaju osnivanje sindikata, kada fabrike ugrožavaju pravo budućih generacija na zdravu životnu okolinu. U porodici se krše ljudska prava kada postoji nasilje unutar porodice ili kroz nedozvoljeno zapošljavanje dece. Kada poslodavac uvede sopstvene kriterijume pa neće da zapošljava ljude određene vere, to je slučaj kršenja ljudskih prava od strane pojedinca.

Svaki pojedinac se mora ponašati tolerantno, poštovati ljudsko dostojanstvo drugih ljudi i svoja prava ne koristiti na način na koji bi mogao da nanese štetu drugome. Postoji, u krajnjoj liniji, dužnost svih nas da pažljivo razmislimo o vlastitom ponašanju i o tome kako se ono može odraziti na prava drugih.

Stanje ljudskih prava ne zavisi samo od aktivnosti države, već i od nas samih. Pre svega moramo znati koja su sve naša prava. To je logična pretpostavka borbe za njihovo ostvarivanje. Međutim, nije dovoljno informisati se, naučiti nešto o tome, već je neophodno pretvoriti to naše znanje u praksu. Ako trpimo nepravde koje se događaju u našem okruženju, ili ćutimo iz straha, ili kažemo – šta ja tu mogu i sležemo ramenima, to naše ćutanje može imati veoma visoku cenu. Borba za ostvarivanje i unapređivanje ljudskih prava je proces, a ne jednokratni čin.

Da bi ljudi bili motivisani na zalaganje za poštovanje ljudskih prava moraju se, pre svega, osloboditi straha od vlasti. Vlast postoji radi nas i živi na naš račun, jer mi plaćamo poreze i druge dažbine. Ona je tu da služi nama a ne mi njoj. Zapitajte se da li je prirodno da plaćate nekom čoveku da vas bije ili da vas ponižava.

Kada prepoznate kršenje ljudskih prava, možete pomoći i sebi i drugima. Ukoliko je neko vaše pravo povređeno, postoje načini da se zaštitite i bar donekle „vratite stvari na svoje”.

Ono što možete učiniti je da se obratite javnosti. Javnost koju obezbeđuju mediji može biti višestruko korisna. Ona štiti jer sprečava nastavak kršenja ljudskih prava u tom slučaju. Ona takođe može motivisati i ljude koji nisu čuli za tu nepravdu da se aktivno uključe da bi je zaustavili. Najzad, ona upućuje poruku kršiocima da je njihov čin vidljiv i da neće proći bez posledica.

Najjednostavniji način da „doprete” do javnosti jeste da se obratite nevladinim organizacijama za ljudska prava. One i postoje radi ljudi koji nisu poznati pa im nije jednostavno da dođu do medija. Praksa pokazuje da su najčešće žrtve kršenja ljudskih prava ljudi iz siromašnijih i manje obrazovanih slojeva. Po pravilu ta lica nisu upoznata s tim da postoji bilo kakva zaštita njihovih prava a kamoli međunarodna. Same države,

da bi sačuvale reputaciju koju imaju u međunarodnoj zajednici, često pokušavaju da kršenja ljudskih prava prikriju.

Zbog snage koju poseduje država neophodno je da akcija koja se preduzima u borbi za sprečavanje kršenja ljudskih prava bude organizovana i kolektivna. U toj organizaciji i animiranju drugih ljudi, takođe mogu pomoći nevladine organizacije. One su u njima rade ljudi koji nisu državni službenici (zato se i zovu nevladine). Pojedinci koji se udružuju radi obavljanja aktivnosti u nevladinim organizacijama za jedini cilj moraju imati to da na nepristrasan način ukazuju koje je pravo prekršeno, kada se to desilo i ko je bio prekršilac. One imaju veliku ulogu i u pomoći oštećenim pojedincima u postupcima podnošenja žalbi, tužbi i sličnih sredstava kojima se obraća sudu, radi zaštite prava. Tako dolazimo do druge mogućnosti koju posedujete kada želite da zaštitite svoje pravo. To je mogućnost da se obratite sudu i tražite odštetu.

Posebna uloga nastavnika u zalaganju za poštovanje ljudskih prava

Ljudska prava su takva da pripadaju svima. Samim tim, svakome treba pomoći da se obavesti o svojim pravima. Najprirodniji prostor za širenje kulture ljudskih prava jesu škole. Na žalost, vi odlično znate koliko je u nastavnim programima „planirano” da se posveti ideji širenja ljudskih prava. Još bolje znate koliko je sam nastavni proces otvoren, kolika je vaša sloboda u izboru tema i kolika je sloboda učenika. Ono što najbolje znate je koliko ste vi, kao prosvetni radnik, spremni da prihvatite misao o ljudskim pravima. Ni vi kao đak niste bili upoznati s ovom kompleksnom, a u suštini prirodnom i jednostavnom temom. Možda bi se mnoge nevolje izbegle da smo i sami imali svest o ljudskim pravima. Ovo je prilika da se nadoknadi izgubljeno.

Jugoslavija je jedna od zemalja koja je potpisala Konvenciju o pravima deteta. Između ostalih, ona sadrži i odredbe koje se tiču obrazovanja.

Konvencija kao cilj obrazovanja navodi razvoj detetove ličnosti, talenta, mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti. Obrazovanje treba da pripremi dete za aktivan život u slobodnom društvu i da razvije kod njega poštovanje prema roditeljima, njegovom kulturnom poreklu i vrednostima drugih. Obrazovanje takođe ima za cilj da stimuliše razvoj ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Razmislite u kolikoj meri se ove odredbe Konvencije primenjuju u našem obrazovanju. One su deo obaveza naše države, jer ih je ona prihvatila. Ali, istovremeno to su i vaše obaveze, jer niko neposrednije od vas samih ne može pomoći da se ova prava ostvare!

Kao što vidimo, vaša prva važna uloga tiče se afirmacije prava deteta. Njihov katalog je izuzetno brojan. Vaše učenike možete uputiti u to koja im prava pripadaju (mi ćemo vam u sledećem odeljku pomoći, nabrojaćemo ih i pojasniti šta ona zapravo znače).

Vaša druga važna uloga jeste zalaganje za istinsko ostvarenje ljudskih prava u procesu nastave. Kako je proces nastave u našoj zemlji zasnovan na obavezi nastavnika da predaju i na pasivnoj ulozi učenika, teško da se može govoriti o razvijanju inicijative kod dece, koja je preduslov za aktivno uključivanje deteta u život. Još manje se time podstiče sloboda izražavanja mišljenja kod deteta.

Bez obzira što nastavni planovi koji su zastareli tome doprinose, vi možete na posredan način to ispraviti. Vaša će uloga do uvođenja suštinskih, preko potrebnih promena u obrazovanju biti presudna. I vaša je odgovornost velika.

Često se navodi da je obrazovanje budžetska kategorija i da zbog toga država ima pravo da u potpunosti uređuje proces nastave, jer ga ona i finansira. Naravno, ovo se ne može prihvatiti jer se budžet „puni” od sredstava svih građana. Čak i ako se prihvati da je obrazovanje, kao budžetska kategorija, nadležnost države i da su lica zaposlena u obrazovanju – bliska kategoriji državnih organa, tim pre bi ta lica morala da sprovede obaveze koje je Konvencija o pravima deteta propisala. Jer, ona je deo našeg pravnog poretka.

Treća uloga lica zaposlenih u obrazovanju tiče se njihovog položaja. Iako je celokupno društvo u dubokoj ekonomskoj krizi, može se reći da je pravo na dostojan životni standard ovde najočiglednije prekršeno i da je položaj prosvetnih radnika u najmanju ruku ponižavajući.

Zato je izuzetno važno shvatiti koliku ulogu za poboljšanje materijalnog položaja može imati korišćenje prava na sindikalno organizovanje i ostvarivanje prava na štrajk. Niko do vi sami ne može se izboriti za vaša prava.

Naravno, ne zaboravite: Sva ljudska prava su jednako značajna. Izdvajanje određenih prava i njihova detaljnija analiza izvršena je samo zato što vi možete doprineti njihovoj afirmaciji!

Što zbog prirode institucije u kojoj rade, što radi sebe samih lica zaposlena u obrazovanju imaju dvostruku obavezu da doprinesu unapređenju ideje ljudskih prava.

LJUDSKA PRAVA OD POSEBNOG ZNAČAJA ZA OBRAZOVANJE

Pravo na sindikalno organizovanje i pravo na štrajk

Iako se ljudska prava pre svega vezuju za pojedinca, iako je on najviše odgovoran za sopstveni položaj, svoja prava će najlakše ostvariti udružen s drugima. Zato se pojedinci udružuju u različite organizacije pa i sindikate. Naravno, pravo na udruživanje je pravo pojedinca a ne pravo grupe, mada se ostvaruje u saradnji s drugima.

Pojam udruživanja podrazumeva dobrovoljnost i zajednički cilj. Država ovde ima dve obaveze. Prva se odnosi na dužnost države da obezbedi i zaštiti funkcionisanje različitih udruženja, a druga nameće zabranu mešanja u stvaranje i funkcionisanje udruženja i organizacija.

U našoj zemlji do devedesetih godina ovog veka, sindikat je bio samo ukras u društvenom životu i služio je isključivo pojedincima za ličnu promociju i napredovanje. Sada formalno postoji sloboda sindikalnog organizovanja. U prilog tome govori i činjenica da postoji više sindikata, iako se neki ovog pluralizma plaše. Mnoštvo sindikata koji su svaki za sebe dobro organizovani predstavljaju veliku snagu u sindikalnoj borbi jer podstiču veći broj ljudi na akciju. Problem dakle nije u postojanju više sindikata već u prepoznavanju onih koji se stvarno zalažu za interese zaposlenih.

Naravno, pluralizam u sindikalnom organizovanju može dovesti i do rascepanosti uskih, i često suprotstavljenih interesa i u krajnjoj liniji do marginalizacije sindikata.

Takođe, problem je i, još uvek, nedovoljna kadrovska i organizaciona osposobljenost sindikata i česti pritisci države na sindikalne predstavnike radnika kroz informativne razgovore, pretnje otkazom i sl.

Veoma je uočljivo i nepoštovanje ovlašćenja radnika koja proističu iz prava na sindikalno organizovanje. To su pre svega pravo da predstavnici sindikalnih organizacija ističu svoja obaveštenja u prostorijama škole, pravo da se slobodno okupljaju i pravo na štrajk.

U svetu sindikat se smatra jednim od tri ravnopravna partnera u pregovaranju oko uslova rada i pravičnih naknada. Kod nas sindikat još uvek nedovoljno učestvuje u donošenju odluka o interesima radnika. Ne postoje solidarnost i jedinstvo u akcijama kojima se utiče na stvarno poboljšanje položaja radnika.

Začeci sindikalne borbe, nalik onoj u demokratskom svetu, kod nas počinju upravo u oblasti prosvete. Prosvetni radnici su početkom devedesetih godina pokazivali skromno zalaganje za istinsko sindikalno organizovanje kroz pojedinačne slučajeve isčlanjivanja iz državnog sindikata. U oblasti obrazovanja nastaju i prvi nezavisni sindikati koji su bar pokušavali da ispune smisao svog postojanja. U početku se ta borba svodila na primenu zakonskog štrajka tokom koga časovi traju 30 minuta. Najmasovniji štrajk kojim je postignut bolji materijalni položaja radnika takođe se dogodio u prosveti. U 1997. godini od 1618 škola, njih oko hiljadu ušlo je u generalni štrajk. Ovo se s pravom može uzeti kao početak prave sindikalne borbe u Srbiji. Kasnija događanja na ekonomskom planu zemlje kao celine ponovo su prosvetne radnike dovela u položaj

koji teško da afirmišu ljudsko dostojanstvo. Paradoksalno, što je plata prosvetnih radnika bila manja, spremnost na različite vidove pritiska koje sindikalna borba pruža bila je takođe manja.

Česti su bili i različiti oblici diskriminacije, kako individualne – usmerene protiv članova sindikata, tako i kolektivne – usmerene prema sindikalnoj organizaciji kao celini.

Ovde ćemo vam opisati situaciju u kojoj se možete naći i koja svakako znači diskriminaciju na osnovu učešća u nezavisnom sindikatu.

U jednoj školi postoje dva sindikata. Državni sindikat, koji ima izuzetnu saradnju s direktorom bliskim vladajućoj stranci, i nezavisni sindikat. Jedna humanitarna organizacija poslala je pomoć prosvetnim radnicima ove škole, koja se sastojala iz kutije praška za veš i rukavica. Prilikom podele humanitarne pomoći pripadnicima državnog sindikata podeljeni su jedna kutija praška za veš i dva para rukavica, a članovima nezavisnog sindikata kutija praška i jedan par rukavica.

Razmislite o sledećim pitanjima:

Kako biste vi reagovali kao pripadnik nezavisnog sindikata?

A ako ste pripadnik državnog sindikata?

Da li smatrate da vrednost tog dela pomoći koji su dobili pripadnici državnog sindikata (a koja je zanemarljiva) čini i čitav slučaj beznačajnim?

Da li biste pozvali tu humanitarnu organizaciju, ili biste to ocenili kao bezrazložno „tužakanje“?

Da li bi ovaj čin vređao vaše ljudsko dostojanstvo?

Već smo rekli da pravo na štrajk predstavlja garanciju stvarnog sindikalnog organizovanja. Ako je štrajk zabranjen ili bitno ograničen, onda izostaje ona neophodna poluga stvarnog pritiska na poslodavce i on gubi smisao. Jer štrajkovi predstavljaju osnovno sredstvo radnika i njihovih organizacija u delovanju za unapređenje i zaštitu njihovih prava.

Često ponavljanje štrajkova izraz je nemoći države da iznađe trajnija rešenja za poboljšanje položaja lica koja su zaposlena u obrazovanju. Tako se može steći utisak da štrajkovi nisu najefikasnije sredstvo pritiska koju poseduju radnici i da su besmisleni.

Prosvetni radnici su ipak najčešće pokušavali da kroz ovakav vid pritiska povrate dostojanstvo i čast svojoj profesiji. Naravno, ne svi. Jedan deo njih jednostavno je ostao ravnodušan. To zabrinjava ako se ima u vidu kolika je uloga nastavnika u stvaranju budućnosti jedne zemlje i jednog naroda.

Za istinsku sindikalnu borbu neophodno je preći s ličnog na opšti nivo. Odgovornost ljudi koji vode sindikate je velika pa je bitno izabrati ljude koji su principijelni, odgovorni i tolerantni. To moraju biti ljudi od inicijative, koji svojim primerom mogu druge osloboditi od straha.

Za uspešan štrajk, kao krajnji vid pritiska na one koji imaju obavezu da brinu o statusu prosvetnih radnika, važno je vreme njegovog organizovanja. Najbolji trenutak je početak drugog polugodišta, jer je mnogo lakše ne počinjati nastavu, nego prekinuti započetu. Vreme je bitno i kada se ističu štrajkački zahtevi. Najefektnije je istaći zahteve krajem juna za sledeću školsku godinu. Tako se vladi ostavlja dovoljno vremena da nešto preduzme pre početka nove školske godine.

Drugo bitno pitanje odnosi se na donošenje odluke o štrajku. Okosnicu protesta čini upravo sindikalni odbor. Čak i kad većina radnika, pripadnika nekog sindikata, nije za štrajk, ovaj odbor bi ipak morao da stupi u štrajk kako bi uticao da odluku o štrajku prihvati više radnika. I tamo gde je 30 ili 40 posto radnika u štrajku, nastava ne može nesmetano da se odvija. Svrha sindikata i jeste u tome da borbu za prava radnika podstiče, a ne da je ometa. U sindikalnoj borbi nema matematičkog nadvladavanja i poštovanja proste većine. Iako može doći do podele kolektiva, te su situacije normalne, mora se uvažavati stav svakog pojedinca i poštovati oni koji su u manjini.

Po donošenju odluke o štrajku, ona se javno objavljuje, s njom se upoznaju kolege, rukovodstvo škole i javnost. Potrebno je zatim formirati štrajkački odbor, za koji je poželjno da ima što više članova.

U toku štrajka mogući su različiti pritisci rukovodstava škola. To mogu biti argumenti o zloupotrebi dece, pretnje otkazima, priče o moralu i sl. Naravno, nastavnici ne smeju na te priče nasesti. Prvo, vi ne volite da štrajkujete, to činite kao vid pritiska i borbe za poštovanje dostojanstva svoje profesije. Drugo, ako se preti otkazom to se ne čini zvanično već je to, po pravilu, pokušaj da se štrajkači zastraše.

Važan deo dobro organizovanog štrajka je i informisanje o štrajku. Ono treba da ide u dva pravca. Prvi je prema kolegama, što je najbolje učiniti na sastancima sindikalne organizacije, a drugi prema široj javnosti. Najbolji način obaveštavanja šire javnosti je proglas. Upućivanje poruke javnosti mora sadržati objašnjenje uzroka i ciljeva štrajka. Efikasni načini su i protestna okupljanja, kao i konferencije za štampu.

Prava deteta

U bivšoj SFRJ korpus ekonomskih i socijalnih prava deteta bio je srazmerno razvijen. Svako dete je moglo besplatno da se školuje, imalo je zdravstvenu zaštitu, i veoma široke mogućnosti socijalne zaštite. Međutim, građanska i politička prava dece bila su isključena. Dominirao je lažno zaštitnički, tradicionalni koncept odnosa u porodici. Konkretno posledice bile su mešanje u lični život deteta i zanemarivanje dečje privatnosti i individualnosti. Škole su imale obaveznu nastavu marksizma što je suprotno pravu roditelja da za svoju decu obezbede obrazovanje u skladu sa svojim filozofskim i verskim uverenjima. Škole su marksizmu davale nesrazmerno veliki značaj u odnosu na druga filozofska uverenja i s druge strane dugo su počivale na pretpostavci da je marksizam jedini ispravan i naučan pogled na svet. Današnji ekonomski uslovi utiču, u velikoj meri, na stabilnost deteta i ugrožavaju njegovo pravo na razvoj. Ovo pravo takođe ugrožava i izloženost dece napadima govora mržnje, usmerenom prema svemu što je drugačije od nekog standarda koji postavlja uzak krug ljudi.

Od presudne važnosti je da se deca motivišu da postanu aktivni članovi društva i da se razvije snaga njihove ličnosti. To bi im omogućilo da promene mišljenje o sopstvenom mestu u svetu i da shvate da imaju prava za koja se moraju zalagati i odgovornosti koje moraju poštovati.

Pokušajte da sa svojim učenicima definišete pojam ljudskih prava. Zamolite ih da svako za sebe napiše listu prava koja smatra ljudskim pravima. Zatim na tabli napišite ona koja je većina učenika uvrstila u svoj katalog. Na ovaj način možete objasniti suštinu ovih prava – da ona predstavljaju opšti konsenzus i da su takva da se od njih ne može odustati.

Konvencija o pravima deteta

Ujedinjene nacije su 1989. godine usvojile Konvenciju o pravima deteta. To je prvi međunarodni ugovor koji se posebno bavi pravima deteta i ujedno dokument koji je prihvatio najveći broj zemalja članica. U saradnji s UNICEF-om čine se naponi u promovisanju Konvencije o pravima deteta u predškolskim i školskim ustanovama, ali izostaje obrazovanje za njenu primenu. Konvencija obavezuje države da s pravima sadržanim u njoj upozna i odrasle i decu.

Konvencija počiva na sledećim načelima:

- potreba dece za posebnom brigom i zaštitom s obzirom na njihovu osetljivost;
- nediskriminacija;
- pomoć porodici i obezbeđenje da dete živi u porodičnoj sredini u atmosferi sreće, ljubavi i razumevanja;
- vaspitavanje deteta u duhu tolerancije, slobode, mira, ravnopravnosti i solidarnosti;
- najbolji interes deteta.

Prava koja su Konvencijom zajamčena pre svega su prava deteta na život i razvoj, pravo na ime i državljanstvo, na to da zna ko su mu roditelji, kao i pravo na obrazovanje i očuvanje sopstvenog identiteta. Drugi korpus prava može se nazvati pravom deteta na participaciju. Ovo, pre svega, podrazumeva pravo deteta na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti, slobodu izražavanja, slobodu udruživanja i mirnog okupljanja, pravo na informisanje.

U dečja prava spadaju i ona koja ističu pravo na zaštitu deteta od svakog fizičkog, seksualnog i psihološkog iskorišćavanja, poput zlostavljanja, zanemarivanja, ekonomske i seksualne zloupotrebe, trgovine decom i sl.

Ako se čak i površno osvrnemo na stvarnu primenu Konvencije o pravima deteta kod nas, uočljivo je da se ne radi na širenju njenih suštinskih prava, na primer, izgađivanju individualne ličnosti deteta.

Maloletnička delinkvencija je u porastu, dok se školskim programima vrši indoktrinacija dece a nivo obrazovanja opada.

Ne promovišu se u potpunosti ni osnovni principi iz Konvencije – nediskriminacija i najbolji interes deteta, dok država ne ispunjava obaveze da se deca vaspitavaju u duhu mira, tolerancije, slobode, ravnopravnosti i solidarnosti.

Sloboda izražavanja, govor mržnje i sloboda udruživanja deteta

Sloboda izražavanja. Sloboda izražavanja potiče od slobode mišljenja. Mišljenje je unutrašnji proces, ali se on ispoljava u ponašanju i delima i u velikoj meri uslovljen je onim što vidimo ili osećamo. Naše mišljenje najbolje oslikava izbor reči koje upotrebljavamo.

Pravo na slobodu izražavanja obuhvata slobodu deteta da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta i da na različite načine izražava svoje poglede.

Sloboda izražavanja nužno obuhvata i pravo da se misli na drugačiji način i da se to mišljenje izrazi. Zapitajte se koliko ste puta u svom dosadašnjem radu s decom postavili pitanje: *Ima li nekog ko misli drugačije?*

Vaša je obaveza da podstičete slobodu izražavanja deteta. Da učinite da se ovo pravo deteta ne zadrži samo na teorijskom nivou. Da pojednostavimo. Ne možete ući u razred s idejom da deci približite njihova prava, a da kažete – *ćutite vi u zadnjem redu*. Na ovaj način učenici će naučiti mnogo više o moći, a mnogo manje o ljudskim pravima.

Pokušajte da s učenicima jasno odvojite ono što izvorno čini sadržaj njihovih misli od stereotipa i predrasuda. U tu svrhu savetujemo vam da priredite sledeću radionicu:

Napišite učenicima tri navedene rečenice i zamolite ih da sami prepoznaju koja od njih je stereotip, koja je predrasuda, a koja izražavanje mišljenja. Zatim ih motivišite da i sami napišu slične primere.

1.	Svi političari lažu.	– stereotip
2.	Ne volim političare jer uvek lažu.	– predrasuda
3.	Ne volim neke političare zato što lažu.	– izražavanje mišljenja

Takođe, možete organizovati radionicu čija je svrha uspešna komunikacija.

Motivišite učenike da sastave listu smetnji koje stoje na putu uspešnoj komunikaciji. Zamolite ih da se prisete slučajeva kada im je bilo teško da se izraze.

Pitajte ih kada i zašto nisu uspeli da postignu kompromis. Da li postoji granica u pogledu onoga što možemo da kažemo polazeći od slobode mišljenja i izražavanja? Da li uvek možemo reći šta god poželimo? I kako bi se, po njima, mogao prevazići problem neuspešne komunikacije.

Predlažemo još jednu radionicu koja ukazuje na vezu između reči i slobode mišljenja.

U ovoj radionici poželjna je suzdržanost i razumevanje profesora. Neka učenici sastave listu uvredljivih komentara, a potom odaberite nekoliko najuvredljivijih. Podelite učenike u pet ili šest grupa, ukoliko je to moguće. Neka, zatim, po neko iz svake grupe redom čita komentare, a o svakom od njih će grupa posebno razgovarati. Grupa mora da zamisli da je reč o komentarima koji su nekoga zaista povredili, ne ulazeći u to da li oni misle da je takva vrsta komentara zaista uvredljiva ili nije. Zatim ih podstaknite da razgovaraju zašto se osoba koja je povređena tako oseća; da li bi ljudima trebalo dopustiti da govore takve stvari bez obzira na moguće posledice; kako postupiti u takvoj situaciji.

Govor mržnje. U poslednjoj deceniji generacije mladih ljudi odrastaju u situaciji stalne izloženosti sindromu govora mržnje. Reč je o mrziteljskom načinu izražavanja, predstavljanja, slikanja ili pisanja, koji je još uvek predmet pomnog istraživanja. Govor mržnje nije samo otvoreni poziv na istrebljenje ili diskriminaciju, već niz različitih govora koji se sastoje od laži i onečovečavanja pripadnika drugih grupa. Pripadnici tih grupa najčešće se predstavljaju kao bića koja nisu ljudi, ili pak kao ljudi niže vrste. Na taj način se veličaju se pripadnici sopstvene grupe jer navodno pripadnike druge grupe ne treba smatrati delom ljudskog roda. Uvod u govor mržnje je i uporno nazivanje pripadnika drugih nacionalnih, rasnih ili verskih skupina pogrdnim imenima.

Govorom mržnje donedavno su obilovale udarne informativne emisije državne televizije. Na koji način govor mržnje može uticati na svest deteta govori sledeći primer:

Početkom oktobra 1999. u jednom dnevnom listu objavljen je članak o dečaku koji se s 12 godina prijavio kao dobrovoljac u komandu ratne mornarice u Baru. Za taj gest dobio je na poklon sat od načelika generalštaba D. Ojdanića i unapređen je u čin mlađeg vodnika. Ovim su prekršene ne samo odredbe Konvencije o pravima deteta, već i domaći propisi, jer po Zakonu o Vojsci Jugoslavije vojni obveznik može biti regrutovan na svoj zahtev kada napuni 17 godina, a tek s 15 godina, osoba može da učestvuje u civilnoj zaštiti.

Prilog o ovom dečaku emitovan je i u informativnim emisijama državne televizije. Na ovaj slučaj, reagovao je Jugoslovenski centar za prava deteta – nevladina organizacija koja se bavi zaštitom prava deteta, saopštenjem za javnost. Zatim je dečak odgovorio otvorenim pismom u kojem optužuje Jugoslovenski centar za prava deteta da je „nerodoljubiva organizacija” i da radi na „rasparčavanju otadžbine” koristeći reči i isti govor mržnje kojima su građani Jugoslavije bili godinama izloženi pre svega preko RTS i štampanih državnih medija.

Razmislite, u kojoj meri je rečnik koji je konstantno upotrebljavala državna informativna kuća motivisala ovog dečaka. Da li bi dete od 12 godina napisalo „krvavi zločinci, albanski ekstremisti, u Crnoj Gori nastavnici maltretiraju decu na političkoj i nacionalnoj bazi, belosvetski špijuni CIA”, da to nije mnogo puta čulo na televiziji? Da li je promovisanje postupka ovog dečaka bilo poruka koju treba da slede njegovi vršnjaci?

Sloboda udruživanja. Još jedno značajno pravo koje pripada detetu je pravo na slobodu udruživanja. Škole bi morale imati učeničke klubove da bi kroz delatnost u njima učestvovala u poslovima koji se njih tiču.

Razgovarajte sa svojim učenicima o tome da li smatraju da je učenički klub potreban. Pitajte ih zašto je takva organizacija potrebna? Zajedno osmislite koji bi bili osnovni zadaci učeničkog kluba. Koje bi bile osnovne aktivnosti. Za početak možete napraviti knjigu razreda, po nekoliko stranica za svako dete. Ovo istovremeno razvija kreativnost deteta i stvara neku vrstu kolektivnog identiteta. U knjigu možete unositi autoportrete, poeziju, razmišljanja koja učenici imaju jedni o drugima i sl.

Pravo na obrazovanje

Osnovni problem obrazovanja u SRJ su neadekvatni nastavni planovi i programi, pre svega za osnovne škole. Deca i dalje trpe zbog preobimnih programa i zastarelih metoda nastave. To je jedan, mada ne jedini, razlog za masovno neprisustvovanje nastavi, koje polako dobija razmere epidemije.

Zabrinjava i izrazito nedemokratski pristup prema učeniku – ličnost deteta nema posebnu vrednost, već su svi učenici deo kolektiviteta, bez dozvoljene inicijative.

Sadašnji sistem redovnog obrazovanja ne predviđa čak ni u informativnom smislu (sem kod pravnika) sticanje potrebnih znanja o Konvenciji o pravima deteta i konceptu dečjih prava uopšte. Država je i tu troma da sama nešto učini, ali prihvata, više no u bilo kojoj drugoj oblasti, inicijative nevladinog sektora kroz razne oblike dodatnog obrazovanja, putem seminara i radionica.

Potrebno je dodatno obrazovati vaspitače i nastavnike za rad sa sve brojnijim kategorijama dece suočenim s problemima poput siromaštva, nedostatka motivacije, stresnim situacijama i sl.

U Crnoj Gori situacija je nešto bolja jer su počele promene sistema obrazovanja. U srednjim školama uvode se eksperimentalne metode „aktivnog učenja”, radi se na obrazovanju nastavnika radi uvažavanja mišljenja učenika pri ocenjivanju. Napravljeni su dečji i omladinski parlamenti koji podstiču slobodu udruživanja dece i slobodu dečjeg informisanja.

Ako na trenutak zanemarimo sve nedostatke obrazovnog sistema u Srbiji i pozabavimo se pojedinačnim primerima kršenja ljudskih prava od strane državnih ustanova i lica koja su odgovorna za obrazovanje, najdrastičniji primer je postupanje prema HIV pozitivnom detetu.

Školske 1997/98. u jednu školu na teritoriji Beograda upisan je HIV pozitivni dečak. Odmah po početku nastave direktor škole i nadležni iz Ministarstva zdravlja Srbije obznanili su na roditeljskom sastanku ovaj podatak. Usledila je brutalna kampanja roditelja i ostale dece iz tog odeljenja da se HIV pozitivni dečak isključi iz škole, uz pretnju da će u protivnom roditelji ispisati svoju decu. U saradnji s Ministarstvom prosvete rešenje je nađeno u organizovanju individualne nastave u istoj školi. Početkom 1999. godine, Jugoslovenskom centru za prava deteta, obratila se baka deteta koja je i njegov staratelj, s molbom da pomogne da se dečaku omogući razredna nastava, s obzirom da već treću godinu pohađa individualnu nastavu. Nastava je inače organizovana u neodgovarajućoj prostoriji, s rešetkama na prozorima, u kojoj nema table ni drugih odgovarajućih učila. Dečak je i dalje na odmorima izložen pogrdama i uvredama svojih vršnjaka. Inače dečak je zdrav, intelektualno iznad proseka, ali mu se načinom nastavnog procesa destimulišu postojeći kapaciteti. U ovom slučaju prekršena su brojna prava deteta – pravo deteta na poštovanje privatnosti, pravo na nediskriminaciju, pravo na obrazovanje, najbolji interes deteta.

Ako se posmatra diskriminacija u praksi, može se reći da su škole jednako dostupne deci oba pola. Izvesne razlike javljaju se kada je reč o srednjoškolskom obrazovanju gde 13% upisane ženske dece, više nego muške, ne završi ovaj stepen obrazovanja.

Postoji i problem obrazovanja romske dece. Opšte je poznato da upravo iz ove etničke grupe najviše dece ne završava osnovnu, a zanemarljiv broj nastavlja školovanje i završava srednju školu. Jedan od razloga niske uključenosti romske dece u obrazovni sistem je siromaštvo koje tera na rad i najmlađe članove društva kao i loše znanje srpskog jezika. Romska deca nemaju posebne programe na svom jeziku već obrazovanje stiču u redovnim školama na srpskom jeziku. Neki nedavni primeri otvaranja posebnih predškolskih ustanova za romsku decu s nastavom na srpskom jeziku (npr. u Kragujevcu) daju dobre rezultate.

Nekoliko saveta za uspešno organizovanje radionice

I na kraju nekoliko saveta o tome kako u nastavnom procesu, ili pri vođenju radionica, možete stvarati klimu za ostvarenje ljudskih prava.

Pre svega nastojte da makar razredni čas održite u ambijentu ravnopravnih sagovornika. On je namenjen zajedničkom razgovoru o problemima i mesto na kome treba da razmenite mišljenja. Poređajte stolice u krug.

Kada organizujete radionicu:

1. – *Nastojte da saznate ona mišljenja učenika koja se ne čuju često.*
2. – *Pokušajte da decu stavite u položaj drugih i da ih motivišete da uvažavaju tuđe potrebe i osećanja.*
3. – *Omogućite deci da sami definišu svoje probleme.*
4. – *Dajte jasne poruke.*
5. – *Objasnite da je komunikacija dvosmeran proces i uključuje i slušanje.*
6. – *Iskažite razumevanje.*
7. – *Koristite jezik tela (neverbalnu komunikaciju) da biste uspostavili kontakt.*
8. – *Ispričajte neku priču koja treba da motiviše na razgovor kao da se baš vama desila – to budi poverenje.*
9. – *Reagujte na ono što ste čuli, a ne na ono što ste očekivali da čujete.*
10. – *Ponudite nove načine gledanja na problem.*
11. – *Imajte strpljenja.*

I na kraju, razgovarajte, stalno razgovarajte sa svojim učenicima...

LITERATURA

1. V. Dimitrijević, M. Paunović, V. Đerić; *Ljudska prava – udžbenik*; Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997.
2. N. Vučković-Šahović; *Prava deteta u svetu i Jugoslaviji*; Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997.
3. K. Obradović; *Počelnica za ljudska prava*; Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1998.
4. *Zbornik radova – Ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava*; Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1999.
5. D. Gomien; *Kratak vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*; Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1996.
6. L. Judge, M. Kazantis; *Prirucnik za ljudska prava i zastupanje*, ICVA, Oxfam, DFID, 2000.
7. *Ljudska prava u Jugoslaviji 1999*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2000.
8. N. Vučković-Šahović; *Konvencija o pravima deteta*; Jugoslovenski centar za prava deteta, Beograd, 1999.
9. *Teaching Human Rights – practical activities for primary and secondary schools*; United Nations, New York, 1989.
10. V. Dimitrijević, A. Kartag-Odri, B. Milinković, J.L. Serfontein, I. Simović-Hiber, B. Stojković; *Kulturna prava*; Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1999.
11. Ivan Ružičić; „Prosveta u Srbiji”; *Republika*; br. 249; Beograd, 2000.